

Polskie życie teatralne w Prusach Zachodnich w latach 1850-1890 w świetle pomorskiej prasy polskiej

Niniejszy artykuł został poświęcony zagadnieniu dotyczącemu działalności polskiego ruchu teatralnego w Prusach Zachodnich w okresie 1850-1890 w świetle pomorskiej prasy polskiej. Nazwa Prusy Zachodnie została przywrócona po kongresie wiedeńskim tej części Pomorza Wschodniego, która powróciła po upadku Księstwa Warszawskiego do Prus. Na mocy rozporządzenia króla pruskiego pod względem administracyjnym Pomorze Wschodnie zostało podzielone na dwie prowincje – Prusy Zachodnie (składające się z regencji kwidzyńskiej i gdańskiej) oraz Prusy Wschodnie¹. Samodzielne dotąd jednostki administracyjne – Prusy Wschodnie i Prusy Zachodnie – zostały połączone od 1824 roku w jedną centralną prowincję (do 1878 roku). Odtąd siedzibą władz prowincji stał się Królewiec². W ten sposób w 1878 roku powrócono do istniejącej w latach 1815-1829 samodzielnej prowincji Prusy Zachodnie (Westpreussen).

W niniejszym artykule jako kryterium doboru ram chronologicznych pracy autor obrał lata, które były granicznymi dla ekip rządowych sprawujących ówczasie władzę w Prusach.

Rok 1850 to okres końcowy „Wiosny Ludów” i początek reakcyjnej „ery Man-teuffla”, która trwała do 1858 roku. Rok 1890 natomiast kończy sprawowanie rządów Ottona Bismarcka, którego okres władzy stanowił pewną długą epokę w dziejach Prus. Lata 1850-1890 obejmują więc okres sprawowania władzy przez poszczególne ekipy rządzące w Prusach.

¹ S. Wierchosławski, *Polski ruch narodowy w Prusach Zachodnich w latach 1850-1890*, Wrocław-Warszawa-Kraków-Gdańsk 1980, s. 12.

² T. Cieślak, *Pomorze Wschodnie w XIX i XX wieku ze specjalnym uwzględnieniem podziałów administracyjnych*, Olszyn 1966, s. 26 – ustawa z 1823 roku wprowadziła jeden sejmik prowincjonalny dla Prus Wschodnich i Zachodnich na mocy rozporządzenia królewskiego z 13 kwietnia 1824 rokułączono funkcje dwóch prezesów prowincji w jedną a na mocy zarządzenia z dnia 3 grudnia 1829 rokułączono reprezentację stanową dwóch byłych prowincji.

Zasadniczym celem niniejszego artykułu jest przybliżenie i usystematyzowanie tematyki polskiego ruchu teatralnego w Prusach Zachodnich w okresie 1850-1890, zaprezentowanej na łamach ówczesnych polskich pism wspomnianego obszaru. Wykorzystano w nim w głównej mierze odnośne roczniki prasy polskiej ukazującej się na terenie Prus Zachodnich w latach 1850-1890. Należy wymienić tutaj takie pisma, jak: „Biedaczek”, „Nadwiślanin”, „Przyjaciel Ludu”, „Gazeta Toruńska”, „Piast”, „Pielgrzym”. „Przyjaciel”. Autor korzystał także z literatury przedmiotu, która jest stosunkowo skromna. Wymienić można w tym względzie takich autorów jak S. Wierchosławski, S. Salmonowicz, Z. Raszewski³.

Polskie życie teatralne w Prusach Zachodnich w drugiej połowie XIX wieku najbujniej rozwijało się w Gdańsku i Sopocie. Był to teatr amatorski; licznie występowały gościnne zespoły polskie z innych terenów. Na skutek niekorzystnych warunków politycznych i ekonomicznych w okresie 1850-1890 nie powstała tu (tj. w Prusach Zachodnich) stała scena polska⁴. Z ruchem amatorskim teatralnym w Gdańsku związana była organizacja „Ogniu” założona w 1876 roku. Wystawiała ona między innymi następujący repertuar: komedie (M. Bałuckiego, A. Fredry, J. Bliźnińskiego), widowiska patriotyczne (W.L. Anczyca, J. Korzeniowskiego, A. Mickiewicza, J. Słowackiego)⁵. W Sopocie natomiast wystawiano sztuki w teatrze „Wiktoria” istniejącym od 1885 roku⁶. Obok tych dwóch ośrodków teatr polski wystawiał swe sztuki w drugiej połowie XIX wieku w większych miejscowościach Prus Zachodnich, między innymi w Toruniu, Elblągu oraz sporadycznie w Grudziądzu i Chełmnie.

W Toruniu występy teatralne odbywały się w budynku tzw. Dworu Artusa; jednak w 1887 roku władze ze względów bezpieczeństwa zakazały organizowania w nim imprez masowych⁷. Do początku XX wieku Toruń nie posiadał stałej sceny teatralnej; niemniej gościły tu przejazdem teatry polskie, między innymi z Warszawy i Poznania⁸.

Życie teatralne rozwijało się w omawianym okresie także w Elblągu, a ogniskowało się wokół wybudowanego w 1846 roku w tym mieście budynku Schauspielhaus in der Wachtstrasse. Właścicielem tego budynku teatralnego było Elbląskie Towarzystwo Teatru. Repertuar teatralny stanowiły sztuki głównie

³ R. Raszewski, *Z tradycji teatralnych Pomorza, Wielkopolski i Śląska*, Wrocław 1955; S. Salmonowicz, *Życie teatralne*, w: *Historia Pomorza*, t. IV (1850-1918), cz. II. *Polityka i kultura*, pod red. S. Salmonowicza, Toruń 2002; S. Wierchosławski, *Polski ruch narodowy w Prusach Zachodnich w latach 1850-1890*, Wrocław-Warszawa-Kraków-Gdańsk 1980.

⁴ S. Salmonowicz, *Życie teatralne*, s. 395.

⁵ Tamże, s. 395.

⁶ Tamże, s. 395.

⁷ Tamże, s. 395-396.

⁸ Tamże, s. 396.

autorów niemieckich⁹. W Grudziądzu natomiast początki teatralnego ruchu amatorskiego datują się od 1847 roku¹⁰.

Z tematyką dotyczącą polskiego ruchu teatralnego na łamach zachowanych w numerów polskiej prasy pomorskiej omawianego okresu spotykamy się począwszy od informacji zamieszczanych w czasopiśmie „Biedaczek”. W numerze 5 tego pisma z 1850 roku przedstawiono krótką relację z przebiegu polskich sztuk teatralnych, które odbyły się w Chełmnie. Ze wspomnianej relacji nie wynika, kto był autorem tych sztuk. Jak informował autor artykułu, były to dwie sztuki: „We Wtorek odbył się teatr Polski w Chełmnie a to coś nadzwyczajnego, bo tu, w naszych stronach to już tylko Niemieckie teatry znają. Dano dwie sztuki, to jest Nieproszeni Goście i Nowy Rok”¹¹. Z powyższej relacji wynika, że redakcja „Biedaczka” była zadowolona z odbioru powyższych sztuk teatralnych przez publiczność: „Obydwie sztuczki tak dobrze odebrano, że ci się zdawało, że to się do prawdy tak dzieje, i że nawet ktoś powiedział, że się wcale tak dobrej gry nie spodziewał”¹².

Z tematyką poświęconą działalności teatru polskiego w Prusach Zachodnich spotykamy się następnie w numerze 17 „Biedaczka” z 1850 roku. W numerze tym w rubryce pt. „Nowiny” spotykamy się z następującą informacją podaną za czasopismem „Szkółka Narodowa”: „1) Teatr Polski w Chełmnie bawił znowu Braci naszych rodaków. Obywatel Zenopolski z teatrów Warszawskich odgrywał sam całe sztuki, które lud zazwyczaj komedyjkami nazywa. Obywatel Klat prawil wiersze z pamięci, które się także podobały”¹³.

Z kolei w numerze 21 „Biedaczka” z 1850 roku spotykamy się z informacją pochodzącą ze „Szkółki Narodowej” dotyczącą występu teatru polskiego w Chełmnie, które miało miejsce dnia 9 czerwca 1850 roku: „1) Teatr Polski w Chełmnie odegrany został dnia 9. Czerwca bardzo dobrze. Dawano dwie sztuki pod tytułem Stefan z Pokucia i Biedny Rybak. Obywatel Klat mówił wierszami wybornie. Obywatelki Szal, Ros i Obywatel Kobyliński dowiedli, że mają talent. Ale Obywatel Zenopolski to było istne słońce między gwiazdami. Nawet Niemcy go podziwiali!”¹⁴.

Tematyka dotycząca polskiego ruchu teatralnego na łamach prasy polskiej pomorskiej w początkowym okresie od 1850 roku zamieszczana była stosunkowo rzadko. Podobnie jak w przypadku koncertów muzycznych spotykamy się tu sporadycznie z ogłoszeniami dotyczącymi mających się odbyć przedstawień teatralnych¹⁵.

⁹ Tamże, s. 396-397.

¹⁰ Tamże, s. 398.

¹¹ Nowiny, 1. Teatr Polski w Chełmnie, „Biedaczek”, 5 z 16 I 1850, s. 4.

¹² Tamże, s. 4.

¹³ Nowiny, „Biedaczek”, 17 z 5 VI 1850, s. 4.

¹⁴ Nowiny, „Biedaczek”, 21 z 19 VI 1850, s. 4.

¹⁵ Np. ogłoszenie-Uwiedomienie, Gospodarz, „Nadwiślanin”, 7 z 12 II 1851, s. 8n „Towarzystwo Dramatyczne da dnia 26 t. m. przedstawienie teatralne, na które niniejszem

Obszerniejszy artykuł będący odbiciem stosunku redakcji do roli teatru polskiego zamieszczony został w numerze 87 czasopisma „Nadwiślanin” z 1859 roku. Przy okazji poinformowania czytelników o odbyciu przedstawienia teatralnego w Poznaniu, redakcja przedstawiła swój pogląd na rolę teatru w życiu narodu polskiego: „Upodobanie w sztukach oryginalnych polskich zdaje nam się ściśle powiązaniem z ogólnym terażniejszym zwrotem w siebie, z porzuceniem oglądania się na obcych a zasadzaniem przyszłości na własnych zasobach i tych narodowych potęgach moralnych, które tak obficie życie nasze ludowe znamionują. Zgodnie z tem pojęciem spostrzeżliśmy zarazem, że gust publiczności rozlubował się właśnie w sztukach takich, które namowom towarzystwa wyższego, zarażonego obczyzną, zdrowe i czyste narodowe obyczaje naszego ludu przeciwstawiły”¹⁶. We wspomnianym artykule redakcja zaznaczyła jednak, że wraz ze zwróceniem się do rodzinnej kultury teatralnej należałoby wyciągnąć z własnych wad narodowych odpowiednie wnioski prowadzące do konstruktywnej poprawy: „Nie! Nie bez przyczyny uważamy w tym zwrocie ku własnej chacie i w tem uznania własnych grzechów jutrzrenkę lepszej doby: żal szczery, naprawę bliską”¹⁷.

Tematykę dotyczącą teatru polskiego podejmowało na swoich łamach także czasopismo „Przyjaciół Ludu”. Wyrazem zainteresowania jego redakcji tematyką dotyczącą teatru polskiego było zamieszczanie ogłoszeń dotyczących terminów wystawiania sztuk znajdujących się najczęściej na 4 stronie pisma oraz relacje z ich przebiegu. „Przyjaciół Ludu” informował w ten sposób o występach m.in. następujących teatrów w Prusach Zachodnich: teatru amatorskiego Towarzystwa Przemysłowego w Chełmnie¹⁸, teatru amatorskiego w Świeciu¹⁹ i teatru amatorskiego w Kościerzynie²⁰.

Szanowną Publiczność zapraszamy. Dyrekcyja”.

¹⁶ „Nadwiślanin”, 87 z 4 XI 1859, s. 1 – artykuł bez tytułu.

¹⁷ Tamże, s. 1.

¹⁸ „Przyjaciół Ludu”, 6 z 11 II 1876, s. 4 – ogłoszenie o mających się odbyć sztukach teatralnych („Adam i Ewa”, „Wesele na Prądniku”) granych przez aktorów Towarzystwa Przemysłowego w Chełmnie dnia 13 lutego 1876 roku; „Przyjaciół Ludu”, 44 z 3 XI 1876, s. 4 – ogłoszenie o sztukach, które odegrane mają być przez teatr amatorski w Chełmnie (aktorzy Towarzystwa Przemysłowego) w dniu 5 listopada 1876 roku (sztuki: „Nowy mizantrop i druciarz”, „Żyd w beczce”).

¹⁹ List do i od Przyjaciół Ludu, „Przyjaciół Ludu”, 10 z 10 III 1876, s. 2 – relacja autora podpisanego jako: „J.K.” z przebiegu sztuk teatralnych: „Chłopi arystokracji” oraz „Kominiarz” granych przez aktorów-amatorów – pochodzących po części z Towarzystwa Przemysłowego ze Świecia. Jak podał autor sztuki, te były odegrane dnia 5 marca 1876 roku w Świeciu. Autor uważał, że aktorzy bardzo dobrze wypełnili swoją rolę – wspominał też o sztukach granych przez nich 30 stycznia 1876 roku.

²⁰ „Przyjaciół Ludu”, 45 z 10 XI 1876, s. 4 – ogłoszenie o dwóch sztukach, które miały być grane przez teatr amatorski w Kościerzynie w dniu 12 listopada 1876 roku („Wesele na Prądniku”, „Polowanie na męża”).

Najobszerniej z pism polskich Prus Zachodnich omawianego okresu tematykę dotyczącą działalności polskiego ruchu teatralnego w Prusach Zachodnich podejmowała na swoich łamach „Gazeta Toruńska”. Szerzej z kwestią dotyczącą działalności teatru polskiego w Prusach Zachodnich spotykamy się w numerze 12 „Gazety Toruńskiej” z 1868 roku. W artykule informacyjnym redakcja scharakteryzowała następująco przedstawienie teatralne zorganizowane przez Stowarzyszenie Piusa, które, jak podała, odbyło się w Toruniu dnia 14 stycznia 1868 roku: „Wczoraj o godzinie 7 wieczorem odbyło się w sali Strzelnicy przedstawienie teatralne, urządzone przez Stowarzyszenie Piusa. Gości zebrała się tak znaczna liczba, że o kwadrans na 8 biletów już nie było. Na początku i w końcu przedstawienia śpiewała panna Ch. po polsku: *Obraz róży*, słowa Chęcińskiego, muzyka Reicharta; *Sareta Lucia*, pieśń narodowa Neapolitańska. [...] Sztuki treści biblijnej, odegrane po niemiecku i po polsku przez same dziewice, udały się doskonale, nieustające oklaski towarzyszyły grze amateerek, które piękną wymową, swobodą ruchów powszechnie zadowolenie w widzach wywołały. [...] Wszystkim osobom, które wzięły czynny udział w tem przedstawieniu na cel dobroczynny podjętem należy się z naszej strony, w imieniu publiczności, serdecznie podziękowanie”²¹.

O działalności teatru zorganizowanego przez członków Towarzystwa św. Cecylii w Toruniu spotykamy się w numerze 43 „Gazety Toruńskiej” z 1868 roku. Redakcja podała, że Towarzystwo św. Cecylii wystawiło 19 lutego 1868 roku w Toruniu dwie sztuki: „*Chłopi Arystokraci*” i „*Amerycanie*”²².

Z kolei o działalności polskiego teatru amatorskiego w Chełmnie spotykamy się z następującą wzmianką w „Gazecie Toruńskiej” z 1868 roku: „Chełmno, 26 lutego. Teatr polski amatorski przyszedł i w tym roku do skutku i udał się pomyślnie. Odegrano dwie sztuki: tj. *Dwie Przyjaciółki*, Korzeniowskiego i *Nowy Rok*, Godebskiego. Przedstawienie powiodło się dobrze, a liczna publiczność, składająca się w znacznej części także z innej narodowości, nadzwyczaj była zadowolona. Podobały się mianowicie tańce narodowe i narodowy ubiór wieśniaczek. [...] Dochód z przedstawienia przeznaczony na wsparcie biednych Chełmna”²³.

²¹ *Wiadomości miejscowe i prowincjonalne. Toruń, 15 stycznia*, „Gazeta Toruńska”, 12 z 16 I 1868, s. 3; o powtórzeniu tego repertuaru dla publiczności nienależącej do Stowarzyszenia Piusa w dniu 15 stycznia 1868 roku traktuje informacja w: *Wiadomości miejscowe i prowincjonalne. Toruń, 16 stycznia*, „Gazeta Toruńska”, 13 z 17 I 1868, s. 2.

²² *Wiadomości miejscowe i prowincjonalne. Toruń, 20 lutego*, „Gazeta Toruńska”, 43 z 21 II 1868, s. 2-3.

²³ *Wiadomości miejscowe i prowincjonalne. Chełmno, 26 lutego*, „Gazeta Toruńska”, 50 z 29 II 1868, s. 3.

Natomiast o występach teatru polskiego w Chełmnie w dniu 10 maja 1868 roku, zorganizowanego przez członków Towarzystwa Rzemieślniczego, spotykamy się z informacją w numerze 113 „Gazety Toruńskiej” z 1868 roku²⁴. Teatr ten odegrał dwie komedie: „Polowanie na męża” oraz „Dwaj mężowie”. Jak podała redakcja, spektakl był udany, a publiczność zadowolona²⁵. Spektakl ten miał trzy cele: „zebrać z dochodu fundusz potrzebny na kościół gimnazjalny, podnieść w własnym ich i ogółu wyobrażeniu godność tej zacnej młodzieży, która zajęta ciągłą pracą przy warsztacie, w chwilach odpoczynku ocierając pot z czoła chwyta za książkę i kształci się, a nareszcie ażeby treścią moralną zawartą w komediach rzeczowych szerzyć zdrowe pojęcia i rozsądek w społeczeństwie”²⁶.

O zorganizowaniu teatrzyku ludowego dla dzieci w lasku buchwałdzkim (Ziemia Malborska) przez miejscowego właściciela-gospodarza traktuje dość obszerna relacja zamieszczona w numerze 136 „Gazety Toruńskiej” z 1868 roku. Działalność tego teatrzyku, jak podano w relacji, miała spełnić funkcję dydaktyczną dla dzieci poprzez podejmowanie odpowiedniej tematyki – w tym wypadku była to komedia, w której dobry, szlachetny brat wpływa pozytywnie na brata-pijaka będącego tutaj postacią negatywną (tytuł komedii nie został podany w relacji)²⁷.

O przewadze znaczenia i roli teatrów amatorskich nad stałymi traktuje artykuł, w którym redakcja odpowiadała na wspomnianą kwestię pewnemu korespondentowi z Gniezna (autor nieznany)²⁸. Redakcja napisała na ten temat m.in. następująco: „polecamy popieranie przedstawień dramatycznych amatorskich, które nie tylko że same kształcą, ale oraz w publiczności wyrabiają i wyrobić mogą ów naiwny smak dla małej sztuki, z której jedynie wyrosć i wydoskonalic się może wielka, gdzie z góry np. dwór lub osobliwi mecenasowie sztuki nie popierają”²⁹.

Z informacją o wystawieniu komedii Korzeniowskiego w Chełmnie pt. „Dwaj mężowie” dnia 11 października 1868 roku przez polski teatr amatorski spotykamy się w numerze 238 „Gazety Toruńskiej” z 1868 roku³⁰. Wiadomość o występie

²⁴ *Wiadomości miejscowe i prowincjonalne. Chełmno, 11 maja*, „Gazeta Toruńska”, 113 z 15 V 1868, s. 3.

²⁵ Tamże.

²⁶ Tamże.

²⁷ *Wiadomości miejscowe i prowincjonalne. Z ziemi Malborskiej*, „Gazeta Toruńska”, 136 z 14 VI 1868, s. 3.

²⁸ *Wiadomości miejscowe i prowincjonalne. Toruń, 17 października*, „Gazeta Toruńska”, 217 z 18 IX 1868, s. 3.

²⁹ Tamże.

³⁰ *Wiadomości miejscowe i prowincjonalne. Toruń, 12 października*, „Gazeta Toruńska”, 238 z 13 X 1868, s. 3.

aktorów związanych ze Stowarzyszeniem Piusa w dniu 23 października 1868 roku w Toruniu w Dworze Artusa zamieszczona została z kolei w numerze 275 „Gazety Toruńskiej” z 1868 roku³¹.

O działalności Towarzystwa Rzemieślniczego w kontekście wystawiania sztuk teatralnych w Chełmnie w dniu 8 maja 1869 roku donosi następująca relacja w „Gazecie Toruńskiej”: „Dziś wieczorem odegrało tutejsze towarzystwo rzemieślnicze dwie komedye: «Fabrykant» i «Płaska i Wesołowski». Obiedwie udały się wybornie a gra Wesołowskiego uszłaby nawet na wielkim teatrze za niezłą”³².

Z informacją o działalności Towarzystwa św. Cecylii w Toruniu w dniu 13 listopada 1869 roku w teatrze miejskim wystawiającym dwie sztuki: jedną niemiecką – „Der Schatz” oraz drugą polską – komedię Korzeniowskiego „Okrężne” spotykamy się w notce informacyjnej zamieszczonej w numerze 264 „Gazety Toruńskiej” z 1869 roku³³. O grze aktorów polskich „Gazeta Toruńska” napisała wtedy m.in. następująco: „Niechaj to uznanie nie-tylko dobrej chęci amatorów przysłużenia się miejskiemu ubóstwu, lecz także zdolności ich scenicznej, wynagrodzi ich za poniesione trudy, i zachęci na przyszłość do pielęgnowania zamilowanego ojczystej poezyi, tak dramatu narodowego, jako i piosenki rodzimej”³⁴.

O działalności towarzystwa amatorskiego w Chełmnie dnia 17 listopada 1869 roku wystawiającego dwie komedie: „Pokój o jednych drzwiach” i „Wiesław” (autorzy sztuk niepodani) poinformowała „Gazeta Toruńska” w numerze 270 z roku 1869³⁵, natomiast o występie teatru amatorskiego w Lubawie dnia 22 listopada 1869 roku, który wystawił dwie sztuki pt. „Kartka Wycięta” i „Amerykanie”, w numerze 275 z 1869 roku³⁶.

W numerze 278 „Gazety Toruńskiej” z 1869 roku spotykamy się także z następującą wiadomością o wystąpieniach teatru w Toruniu: „Toruń, 1 grudnia. Towarzystwo dramatyczne p. Hegewalda z Bydgoszczy wystąpiło tu wczoraj z drugim przedstawieniem opery. Dawano Kreutzera «Nachtlager in Granada». Przyznać należy, że wszystkie role były dobrze obsadzone, a głównie: sopran i baryton bez

³¹ *Wiadomości miejscowe i prowincjonalne. Toruń, 24 listopada*, „Gazeta Toruńska”, 275 z 25 XI 1868, s. 2-3 – były to sztuki: „Łobzowanie” i „Neffe als Onkel-Schillera”.

³² *Wiadomości miejscowe i prowincjonalne. Chełmno, 8 maja*, „Gazeta Toruńska”, 106 z 11 V 1869, s. 3.

³³ *Wiadomości miejscowe i prowincjonalne. Toruń, 15 listopada*, „Gazeta Toruńska”, 264 z 16 XI 1869, s. 3.

³⁴ Tamże.

³⁵ *Wiadomości miejscowe i prowincjonalne. Chełmno, 17 listopada*, „Gazeta Toruńska”, 270 z 23 XI 1869, s. 2.

³⁶ *Wiadomości miejscowe i prowincjonalne. Z Lubawskiego, 23 listopada*, „Gazeta Toruńska”, 275 z 28 XI 1869, s. 3.

grubszych usterek z wyrazem i życiem wywiązały się z swego zadania³⁷. W numerze 295 „Gazety Toruńskiej” z 1869 roku natomiast natrafiamy na dwie relacje dotyczące wystąpień teatru polskiego w Prusach Zachodnich. Pierwsza relacja dotyczy przedstawienia amatorskiego, które miało miejsce dnia 16 grudnia 1869 roku w Chełmży (grano komedię „Pokój o jednych drzwiach” oraz „Oryl”)³⁸. Druga relacja dotyczy występów teatru amatorskiego, który miał miejsce w Brodnicy (dnia 19 grudnia 1869 roku – redakcja nie podała tytułów sztuk)³⁹.

O wystąpieniu teatru amatorskiego w Chełmży grającego komedie: „Pokój o jednych drzwiach” oraz „Oryl” donosi „Gazeta Toruńska” w numerze 297 z 1869 roku⁴⁰, o fakcie wystawienia dwóch sztuk (nie podano ich tytułów) w teatrze miejskim w Toruniu w dniu 22 lutego 1870 roku przez Towarzystwo św. Cecylii w numerze 44 z 1870 roku⁴¹, o wystąpieniu teatru amatorskiego w Brodnicy w numerze 98 z 1870 roku⁴², zaś o sztukach teatralnych wystawianych od dnia 15 lipca 1870 roku przez towarzystwo dramatyczne p. Miłosza Sztengla w Chełmnie spotykamy się w dość obszernym artykule w numerze 169 z 1870 roku⁴³.

Wiadomość o działalności teatru amatorskiego w dniu 27 lutego 1872 roku w Toruniu, który odegrał komedie: „Odludki i poeta”, „Po wystawie paryskiej” i „Nikt mnie nie zna” (nie podano autora) zamieszczona została w numerze 50 „Gazety Toruńskiej” z 1872 roku⁴⁴. W numerze 109 z 1873 roku redakcja zamieściła obszerną informację o odbyciu spektaklów teatralnych w Toruniu w maju 1873 roku przez towarzystwo dramatyczne pod dyrekcją J. Kalicińskiego. Zagrano wtedy: „Staroświecczynę” J.N. Kamińskiego i „Krakowiaków i Górali”⁴⁵.

³⁷ *Wiadomości miejscowe i prowincjonalne. Toruń, 1 grudnia*, „Gazeta Toruńska”, 278 z 2 XII 1869, s. 3.

³⁸ *Wiadomości miejscowe i prowincjonalne. Toruń, 22 grudnia*, „Gazeta Toruńska”, 295 z 23 XII 1869, s. 3.

³⁹ *Wiadomości miejscowe i prowincjonalne. Z Brodnicy, 20 grudnia*, „Gazeta Toruńska”, 295 z 23 XII 1869, s. 3.

⁴⁰ *Wiadomości miejscowe i prowincjonalne. Z pod Chełmży, 22 grudnia*, „Gazeta Toruńska”, 297 z 25 XII 1869, s. 2-3.

⁴¹ *Wiadomości miejscowe i prowincjonalne. Toruń, 23 lutego*, „Gazeta Toruńska”, 44 z 24 II 1870, s. 3.

⁴² *Wiadomości miejscowe i prowincjonalne. Z powiatu Brodnickiego*, „Gazeta Toruńska”, 98 z 30 IV 1870, s. 3.

⁴³ Chełmno, 25 lipca, „Gazeta Toruńska”, 169 z 27 VII 1870, s. 3 – patrz: *Wiadomości miejscowe i prowincjonalne. Toruń, 27 sierpnia*, „Gazeta Toruńska”, 197 z 28 VIII 1870, s. 4; *Wiadomości miejscowe i prowincjonalne. Toruń, 29 sierpnia*, „Gazeta Toruńska”, 198 z 30 VIII 1870, s. 3.

⁴⁴ *Wiadomości miejscowe i prowincjonalne. Toruń, 1 marca*, „Gazeta Toruńska”, 50 z 2 III 1872, s. 3.

⁴⁵ *Wiadomości miejscowe i prowincjonalne. Toruń, 12 maja*, „Gazeta Toruńska”, 109 z 13 V 1873, s. 3 – jak poinformowano, towarzystwo to miało zagrać w Toruniu jeszcze 4 sztuki.

W roczniku 1873 zamieszczone zostały relacje następujących spektakli wykonanych także przez Towarzystwo Dramatyczne J. Kalicińskiego w Prusach Zachodnich: „Mieszczanie i Kmiotki czyli handlarz bydła z Krakowskiego”⁴⁶, „Zbójcy” Schillera⁴⁷, „Mazepę”⁴⁸, „Łobzowianie”⁴⁹, „Damy i huzary” (A. Fredry)⁵⁰, „Poczwarka” (autorstwa Birch Pfeifer)⁵¹, „Dożywocie” (A. Fredry)⁵².

O występach Towarzystwa Dramatycznego J. Kalicińskiego w Lubawie, Brodnicy, Nowym Mieście, Wąbrzeźnie poinformowała „Gazeta Toruńska” m.in. w numerach 134 i 155 z 1873 roku⁵³. Działalność Towarzystwa Dramatycznego J. Kalicińskiego oceniła „Gazeta Toruńska” następująco: „Towarzystwo to zasługuje ze wszech miar o tyle na uwagę, że grą swoją publiczność naszą zadowolić zdolne”⁵⁴.

W rocznikach 1873 i 1874 „Gazety Toruńskiej” zamieszczono ponadto relacje i informacje o następujących sztukach teatralnych granych ówczesnie w Prusach Zachodnich: „Podejrzana”⁵⁵, „Chłopi Arystokraci”⁵⁶, „Dwaj mężowie”⁵⁷, „Tajemni-

⁴⁶ *Wiadomości miejscowe i prowincjonalne. Toruń, 14 maja*, „Gazeta Toruńska”, 111 z 15 V 1873, s. 3.

⁴⁷ *Wiadomości miejscowe i prowincjonalne. Toruń, 16 maja*, „Gazeta Toruńska”, 113 z 17 V 1873, s. 4.

⁴⁸ *Wiadomości miejscowe i prowincjonalne. Toruń, 19 maja*, „Gazeta Toruńska”, 115 z 20 V 1873, s. 3.

⁴⁹ Tamże.

⁵⁰ *Wiadomości miejscowe i prowincjonalne. Toruń, 21 maja*, „Gazeta Toruńska”, 117 z 22 V 1873, s. 3.

⁵¹ *Wiadomości miejscowe i prowincjonalne. Toruń, 23 maja*, „Gazeta Toruńska”, 118 z 24 V 1873, s. 3 – jak podano w oryginale, dramat „Poczwarka” brzmi w oryginale – „die Grille”.

⁵² *Wiadomości miejscowe i prowincjonalne. Toruń, 24 maja*, „Gazeta Toruńska”, 119 z 25 V 1873, s. 3.

⁵³ *Wiadomości miejscowe i prowincjonalne. Toruń, 13 czerwca*, „Gazeta Toruńska”, 134 z 14 VI 1873, s. 3; *Wiadomości miejscowe i prowincjonalne. Toruń, 8 lipca*, „Gazeta Toruńska”, 155 z 9 VII 1873, s. 3.

⁵⁴ *Wiadomości miejscowe i prowincjonalne. Toruń, 4 sierpnia*, „Gazeta Toruńska”, 178 z 5 VIII 1873, s. 4.

⁵⁵ *Wiadomości miejscowe i prowincjonalne. Toruń, 15 września*, „Gazeta Toruńska”, 214 z 16 IX 1873, s. 3 – sztuka ta grana była przez teatr amatorski w Toruniu: „Gazeta Toruńska”, 208 z 9 IX 1873, s. 4 – patrz ogłoszenie – „Podejrzana Osoba”. Komedia w 1 akcie przez S. Dobrzańskiego.

⁵⁶ Patrz ogłoszenie o teatrze zorganizowanym przez Towarzystwo Przemysłowe Chełmińskie w Chełmnie: „Gazeta Toruńska”, 268 z 19 XI 1873, s. 4; *Wiadomości miejscowe i prowincjonalne. Toruń, 20 listopada*, „Gazeta Toruńska”, 271 z 22 XI 1873, s. 3 – jak podano, oprócz „Chłopów Arystokratów”, grano także w Chełmnie sztukę: „Łobzowianie”.

⁵⁷ *Wiadomości miejscowe i prowincjonalne. Toruń, 1 grudnia*, „Gazeta Toruńska”, 279 z 2 XII 1873, s. 3 – sztuka ta grana była przez teatr amatorski w Toruniu.

ca”⁵⁸, „Kajcio”⁵⁹, „Ciężka próba”⁶⁰, „Błazek opętany”⁶¹ (komedia Anczyca), „Posażna Jedyńczka” (komedia A. Fredry)⁶², „Polowanie czyli Panicz w beczce”⁶³. Obszerną korespondencję-relację dotyczącą m.in. działalności teatru amatorskiego w Chełmnie zamieściła redakcja „Gazety Toruńskiej” w numerze 29 z 1875 roku⁶⁴.

Z okazji otwarcia teatru polskiego w Poznaniu „Gazeta Toruńska” zamieściła artykuły dotyczące tej kwestii⁶⁵. W roczniku 1875 „Gazeta Toruńska” podała relację z wystawienia jednej sztuki teatralnej w Prusach Zachodnich. Było to: „Wesele na Prądniku”⁶⁶. W roczniku 1876 „Gazeta Toruńska” zamieściła relacje z przebiegu następujących podanych tytułów sztuk (także oper) granych w Prusach Zachodnich: „Dwaj Mężowie” J. Korzeniowskiego⁶⁷, „Ulica nad Wisłą” K. Kucza⁶⁸,

⁵⁸ *Wiadomości miejscowe i prowincjonalne. Toruń, 4 lutego*, „Gazeta Toruńska”, 28 z 5 II 1874, s. 3 – ogłoszenie o spektaklu: „Tajemnica” – fraszki S. Dobrzańskiego, granej przez teatr amatorski w Toruniu, znajduje się m.in. w: „Gazeta Toruńska”, 26 z 1 II 1874, s. 4.

⁵⁹ *Wiadomości miejscowe i prowincjonalne. Toruń, 4 lutego*, „Gazeta Toruńska”, 28 z 5 II 1874, s. 3 – ogłoszenie o fraszce „Kajcio” S. Dobrzańskiego, granej przez teatr amatorski w Toruniu, zamieszczone zostało m.in. w: „Gazeta Toruńska”, 26 z 1 II 1874, s. 4.

⁶⁰ *Wiadomości miejscowe i prowincjonalne. Toruń, 4 lutego*, „Gazeta Toruńska”, 28 z 5 II 1874, s. 3 – ogłoszenie o komedii „Ciężka próba” – przetłumaczonej z języka francuskiego przez J. Miłkowskiego, granej przez teatr amatorski w Toruniu, znajduje się w: „Gazeta Toruńska”, 26 z 1 II 1874, s. 4.

⁶¹ *Wiadomości miejscowe i prowincjonalne. Toruń, 11 lutego*, „Gazeta Toruńska”, 34 z 12 II 1874, s. 4 – sztuka ta grana była przez teatr amatorski w Chełmnie; *Wiadomości miejscowe i prowincjonalne. Toruń, 27 maja*, „Gazeta Toruńska”, 119 z 28 V 1874, s. 4 – komedia ta była także wystawiana w Pelplinie przez Towarzystwo Śpiewu św. Cecylii.

⁶² *Wiadomości miejscowe i prowincjonalne. Toruń, 27 maja*, „Gazeta Toruńska”, 119 z 28 V 1874, s. 4 – sztukę tę wystawiło w Pelplinie Towarzystwo Śpiewu św. Cecylii.

⁶³ *Wiadomości miejscowe i prowincjonalne. Toruń, 21 listopada*, „Gazeta Toruńska”, 270 z 22 XI 1874, s. 2 – sztuka ta grana była przez teatr amatorski w Lubawie.

⁶⁴ Korespondencje *Gazety Toruńskiej. Chełmno, 4 lutego*, „Gazeta Toruńska”, 29 z 6 II 1875, s. 1-2.

⁶⁵ Np.: Na otwarcie teatru polskiego w Poznaniu, „Gazeta Toruńska”, 139 z 22 VI 1875, s. 1; *Dwa nowe gmachy publiczne*, „Gazeta Toruńska”, 141 z 24 VI 1875, s. 1; *Uroczystość otwarcia teatru w Poznaniu*, „Gazeta Toruńska”, 141 z 24 VI 1875, s. 2-3 i następne.

⁶⁶ *Wiadomości miejscowe i prowincjonalne. Toruń, 20 września*, „Gazeta Toruńska”, 216 z 21 IX 1875, s. 3 – sztuka ta przedstawiona została przez toruńskie Towarzystwo św. Cecylii w Toruniu. Patrz ogłoszenie: „Gazeta Toruńska”, 214 z 18 IX 1875, s. 4 – Wesele na Prądniku – jak podano, autorem tej sztuki był A. Ł.

⁶⁷ *Wiadomości miejscowe i prowincjonalne. Toruń, 29 stycznia*, *Z Kościerzyny na Kaszubach*, „Gazeta Toruńska”, 24 z 30 I 1876, s. 3.

⁶⁸ Tamże.

„Damy i Huzary” A. Fredry⁶⁹, „Tannhaeuser” Wagnera⁷⁰, „Czar und Zimmermann” Lortzinga, „Wesołe kumoszki z Windsor” Nicolaia, „Afrykanka” Meyerbera, „Lo-hengrina” Wagnera, „Troubadoura” Verdiego, „Dzwonek pustelnika” Mailarda, „Heideschacht” Hollsteina, „Die Folkunger” Kretschmera⁷¹. „Gazeta Toruńska” w roczniku 1876 poświęciła także obszernie artykuły o śmierci A. Fredry oraz jego osobie⁷².

O działalności teatralnej w Prusach Zachodnich na łamach roczników 1877-1885 „Gazety Toruńskiej” spotykamy się, chronologicznie rzecz biorąc, począwszy od informacji o działalności w tym zakresie w Gdańsku w teatru amatorskiego Towarzystwa „Ogniwo”⁷³. W roczniku 1877 „Gazety Toruńskiej” spotykamy się z relacjami z działalności teatru letniego Towarzystwa Dramatycznego pod dyrekcją p. Grabińskiego w Toruniu (komedyjka Blizińskiego: „Chleb ludzi bodzie”, „Śluby panieńskie” A. Fredry, „Zosię druhnę” Ładnowskiego, „Podróż naokoło ziemi”, „Halka” Moniuszki, „Emigracja Chłopska” W.L. Anczyca, „Perichola” Offenbacha, „Staroświecczyzna i postęp czasu”, „Wesele w ojcowie”)⁷⁴.

W roczniku 1878 spotykamy się z relacjami z działalności teatru amatorskiego Towarzystwa Przemysłowego w Toruniu: (sztuki: „Tajemnica” Dobrzańskiego, „Ulica nad Wisłą”)⁷⁵, teatru amatorskiego w Brodnicy (sztuki: „Błązek opętany” W.L. Anczyca, „Kachna”)⁷⁶. Zespół teatralny Towarzystwa „Ogniwo” wystawiał także sztuki dramatyczne (w tym wypadku z okazji 30-lecia śmierci J. Słowackiego). „Gazeta Toruńska” informowała m.in. o planach wystawiania przez to towarzystwo w Gdańsku (w dniu 9 listopada 1879 roku) fragmentu „Marii

⁶⁹ *Wiadomości miejscowe i prowincjonalne. Toruń, 23 lutego*, „Gazeta Toruńska”, 44 z 24 II 1876, s. 4.

⁷⁰ *Wiadomości miejscowe i prowincjonalne. Toruń, 29 kwietnia*, „Gazeta Toruńska”, 99 z 30 IV 1876, s. 3 – wystąpiła w Toruniu jak podano opera gdańska.

⁷¹ Tamże.

⁷² Np.: Aleksander hr. Fredro, „Gazeta Toruńska”, 163 z 19 VII 1876, s. 1-2; Aleksander hr. Fredro., 164 z 20 VII 1876, s. 1-2; Mowa Antoniego Małeckiego na pogrzebie św. p. Hr. Aleksandra Fredry, „Gazeta Toruńska”, 166 z 22 VII 1876, s. 1-3 i następne.

⁷³ „Gazeta Toruńska”, 25 z 1 II 1877, s. 4 – ogłoszenie, jak podano, teatr miał zagrać dnia 4 lutego 1877 roku w Gdańsku następujące sztuki: 1. Po wystawie paryskiej, fraszka dramatyczna. 2. Berek zapieczętowany, monodram ze śpiewkami. 3. Łob-zowanie, obrazek dramatyczny ze śpiewkami.

⁷⁴ *Wiadomości potoczne. Toruń, 4 czerwca*, „Gazeta Toruńska”, 126 z 5 VI 1877, s. 3; *Wiadomości potoczne. Toruń, 5 czerwca*, „Gazeta Toruńska”, 127 z 6 VI 1877, s. 4; *Wiadomości potoczne. Toruń, 7 czerwca*, „Gazeta Toruńska”, 129 z 8 VI 1877, s. 4; *Wiadomości potoczne. Toruń, 8 czerwca*, „Gazeta Toruńska”, 130 z 9 VI 1877, s. 4; *Wiadomości potoczne. Toruń, 13 czerwca*, „Gazeta Toruńska”, 134 z 14 VI 1877, s. 3; *Wiadomości potoczne. Toruń, 18 czerwca*, „Gazeta Toruńska”, 138 z 19 VI 1877, s. 4.

⁷⁵ *Wiadomości potoczne. Toruń, 5 marca*, „Gazeta Toruńska”, 54 z 6 III 1878, s. 3-4.

⁷⁶ *Wiadomości potoczne. Toruń, 22 października*, „Gazeta Toruńska”, 246 z 23 X 1878, s. 4.

Stuart⁷⁷. W roczniku 1880 „Gazety Toruńskiej” z kolei spotykamy się z relacją z działalności teatru amatorskiego w Gdańsku (sztuki: „Cudzoziemszczyzna” A. Fredry, aria z „Halki”: „Szumią jodły”, „Werbel domowy” M. Chomińskiego)⁷⁸, w roczniku 1881 „Gazety Toruńskiej” zawarta jest natomiast informacja o działalności teatru amatorskiego toruńskiego Towarzystwa Przemysłowego (sztuki: „Teatr amatorski”, „Mośkowe swaty”, „Morderca”, „Zemsta” A. Fredry)⁷⁹, teatru amatorskiego w Czersku (powiat chojnicki, sztuka: „Łobzowanie” W.L. Anczyca)⁸⁰, teatru amatorskiego Towarzystwa Przemysłowców w Świeciu (sztuki: „Teatr amatorski” M. Bałuckiego, „Ulicznik warszawski” A. Wieniawskiego)⁸¹, teatru Towarzystwa „Ogniwo” w Gdańsku (sztuki: „Cicha woda brzegi rwie”, „Nikt mnie nie zna”, „Flisacy”)⁸² oraz teatru amatorskiego w Brodnicy (sztuki: „Po wystawie paryskiej”, „Mąż od biedy”)⁸³.

Rocznik 1882 „Gazety Toruńskiej” przedstawia relacje z działalności: Towarzystwa „Ogniwo” w Gdańsku (sztuki: „Po drodze” M. Gawalewicza, ustęp z poematu Słowackiego „Jan Bielecki”, „Błązek opętany krotochwila” W.L. Anczyca)⁸⁴, teatru w Pelplinie (sztuka: „Pan Jowialski” A. Fredry)⁸⁵ oraz teatru amatorskiego Towarzystwa Przemysłowego w Chełmnie⁸⁶, natomiast rocznik 1883 relacje z teatrów w Prusach Zachodnich: teatru amatorskiego w Brodnicy (sztuki: „Podroże” Gawalewicza i „Łobzowanie” W.L. Anczyca)⁸⁷, teatru

⁷⁷ *Wiadomości potoczne. Toruń, 7 listopada*, „Gazeta Toruńska”, 260 z 8 XI 1879, s. 3 – oprócz sztuki: „Maria Stuart”, jak podano w ogłoszeniu informacyjnym, Towarzystwo „Ogniwo” wystawić miało w dniu 9 listopada 1879 roku sztuki: „1. Prolog. [...] 3. «Pantofel czyli W starym piecu djabli palą», komedyjka w jednym akcie. 4. «Flisacy», obrazek ludowy”. (s. 3); Z. Raszewski, *Z tradycji teatralnych Pomorza*, s. 90 oraz tamże, s. 223 – przypis 133 – autor podał, że aktorzy Towarzystwa „Ogniwo” wystawili także sztukę „Mazepa” – informacja o tym znajdować się miała w numerze 7 „Gazety Toruńskiej” z 1880 roku – autor pracy nie znalazł jednak we wspomnianym numerze pisma o informacji dot. sztuki „Mazepa”.

⁷⁸ Gdańsk, 24 stycznia, „Gazeta Toruńska”, 23 z 29 I 1880, s. 1-2 – jak podała redakcja – teatr ten grał te sztuki dnia 18 stycznia 1880 roku (s. 2); Z. Raszewski, *Z tradycji teatralnych*, s. 85.

⁷⁹ *Wiadomości potoczne. Toruń, 23 kwietnia*, „Gazeta Toruńska”, 94 z 26 IV 1881, s. 3-4; *Wiadomości potoczne. Toruń, 28 września*, „Gazeta Toruńska”, 223 z 29 IX 1881, s. 3.

⁸⁰ *Wiadomości potoczne. Toruń, 29 kwietnia*, „Gazeta Toruńska”, 98 z 30 IV 1881, s. 3.

⁸¹ Korespondencye „Gazety Toruńskiej”, „Gazeta Toruńska”, 112 z 18 V 1881, s. 2.

⁸² *Wiadomości potoczne. Toruń, 31 sierpnia*, „Gazeta Toruńska”, 199 z 1 IX 1881, s. 3 – sztuki miały być grane 4 września 1881 roku w Gdańsku.

⁸³ *Wiadomości potoczne. Toruń, 15 listopada*, „Gazeta Toruńska”, 263 z 16 XI 1881, s. 3.

⁸⁴ *Wiadomości potoczne. Toruń, 11 lutego*, „Gazeta Toruńska”, 35 z 12 II 1882, s. 4.

⁸⁵ *Wiadomości potoczne. Toruń, 13 lipca*, „Gazeta Toruńska”, 158 z 14 VII 1882, s. 3-4.

⁸⁶ Korespondencye „Gazety Toruńskiej”, „Gazeta Toruńska”, 247 z 26 X 1882, s. 2.

⁸⁷ Korespondencye „Gazety Toruńskiej”. Brodnica, 23 stycznia, „Gazeta Toruńska”, 20 z 26 I 1883, s. 1-2 – sztuki odegrano 21 stycznia 1883 roku.

amatorskiego Towarzystwa Przemysłowego w Chełmnie (sztuki: „Emigracja Chłopska” ze śpiewkami L. Anczyca, „Noc świętojańska” A. Staszczyka)⁸⁸, teatru amatorskiego Towarzystwa „Ogniwo” w Gdańsku (sztuki: „Stary piechur i syn jego huzar”, „Stryj Przyjaciół”, „Werbelt domowy”)⁸⁹, teatru polskiego z Poznania w Nowym Mieście⁹⁰.

W roczniku 1884 „Gazety Toruńskiej” zamieszczone zostały relacje dotyczące teatru amatorskiego w Golubiu (sztuki: „Mąż od biedy”, „Piosnka Wujaszka”)⁹¹, teatru amatorskiego Towarzystwa „Ogniwo” w Gdańsku⁹², w roczniku 1885 sprawozdania z działalności następujących teatrów w Prusach Zachodnich: teatru amatorskiego w Golubiu (sztuki: „Adam i Ewa”, „Nowy Rok”)⁹³, teatru Towarzystwa „Ogniwo” w Gdańsku (sztuki: „Podejrzana osoba” i „Łobzowianie”)⁹⁴, natomiast w rocznikach 1886-1890 informacje z działalności m.in. następujących teatrów w Prusach Zachodnich: teatru Towarzystwa Śpiewu św. Cecylii w Lidzbarku⁹⁵, teatru amatorskiego w Toruniu⁹⁶, teatru Towarzystwa Dramatycznego Poznańskiego w Toruniu⁹⁷, teatru w Kościerzynie⁹⁸, teatru

⁸⁸ *Wiadomości potoczne. Toruń, 29 stycznia*, „Gazeta Toruńska”, 23 z 30 I 1883, s. 3 – odegrano tę sztukę 29 stycznia 1883 roku; *Wiadomości potoczne. Toruń, 16 listopada*, „Gazeta Toruńska”, 264 z 17 XI 1883, s. 3.

⁸⁹ Korespondencye „Gazety Toruńskiej”. Gdańsk, 31 stycznia, „Gazeta Toruńska”, 27 z 4 II 1883, s. 1-2; *Wiadomości potoczne. Toruń, 3 listopada*, „Gazeta Toruńska”, 254 z 6 XI 1883, s. 3.

⁹⁰ *Wiadomości potoczne. Toruń, 4 czerwca*, „Gazeta Toruńska”, 125 z 5 VI 1883, s. 3 – jak podano, teatr dał dwa przedstawienia w dniu 30 i 31 maja 1883 roku.

⁹¹ *Wiadomości potoczne. Toruń, 31 stycznia*, „Gazeta Toruńska”, 27 z 1 II 1884, s. 4.

⁹² *Wiadomości potoczne*, „Gazeta Toruńska”, 264 z 13 XI 1884, s. 3 – dnia 9 listopada 1884 roku grano 4 sztuki w Gdańsku.

⁹³ *Wiadomości potoczne*, „Gazeta Toruńska”, 32 z 10 II 1885, s. 3.

⁹⁴ Korespondencye „Gazety Toruńskiej”. Gdańsk, 10 listopada, „Gazeta Toruńska”, 264 z 15 XI 1885, s. 2 – sztuki te, jak podano, odegrano w Gdańsku 8 listopada 1885 roku.

⁹⁵ Korespondencya „Gazety Toruńskiej”. Lidzbark, 9 lutego, „Gazeta Toruńska”, 35 z 13 II 1886, s. 2 – relacja z przedstawienia teatralnego odegranego w Lidzbarku w dniu 7 lutego 1886 roku (sztuki: „Kominiarz i młynarz” oraz „Słowiczek”). Jak stwierdził korespondent, gra aktorów była znakomita.

⁹⁶ *Wiadomości potoczne*, „Gazeta Toruńska”, 78 z 6 IV 1886, s. 3 – informacja o planowanych przedstawieniach teatralnych (na dochód Towarzystwa Wincentego a Paulo) – sztuki: „Papugi naszej babuni” i „Werbelt domowy”.

⁹⁷ *Kronika i Rozmaitości*, „Gazeta Toruńska”, 129 z 9 VI 1887, s. 3 – poinformowano o przybyciu tego teatru do Torunia, gdzie miano dać 3 przedstawienia teatralne (w sali Holder-Egra na Chełmińskim Przedmieściu): 9 czerwca 1887 roku – komedię Bałuckiego: „Gęsi i gąski”, 10 czerwca 1887 roku – komedię Przybylskiego: „Wicek i Wacek”, komedię Kraszewskiego: „Miód kasztelański”; w numerze następnym przedstawiona została relacja z przebiegu tych sztuk – patrz: *Teatr polski w Toruniu*, „Gazeta Toruńska”, 130 z 11 VI 1887, s. 3.

⁹⁸ *Kronika i Rozmaitości*, „Gazeta Toruńska”, 251 z 28 X 1888, s. 3 – miano odegrać sztukę pt.: „Przezorna mama” – policja zakazała pod karą finansową odstąpienia

amatorskiego w Pelplinie⁹⁹, teatru amatorskiego Towarzystwa Przemysłowego w Chełmnie¹⁰⁰, teatru amatorskiego Towarzystwa Przemysłowego w Świeciu¹⁰¹, teatru amatorskiego w Lidzbarku¹⁰², teatru amatorskiego w Wąbrzeźnie¹⁰³, teatru Towarzystwa Bawarskiego w Toruniu¹⁰⁴.

Kwestię działalności teatru polskiego w Prusach Zachodnich podjął na swoich łamach także „Piaś”. Informacje na ten temat zamieszczone zostały m.in. przy okazji przedstawienia relacji z obchodów założenia Towarzystwa Rolniczego w Pieniążkowie (w dniu 14 lutego 1867 roku) oraz Towarzystwa Gospodarczego w Pelplinie (w dniu 8 maja 1867 roku)¹⁰⁵.

Podczas obchodów rocznicy założenia Towarzystwa Rolniczego w Pieniążkowie, jak poinformowano, teatr amatorski odegrał dwie sztuki: „Stróż nocny” oraz

przez właściciela lokalu na wspomniane przedstawienie – przedstawienie jednak odbyło się: *Kronika i Rozmaitości*, „Gazeta Toruńska”, 252 z 30 X 1888, s. 3.

⁹⁹ W sprawie przedstawienia teatru, „Gazeta Toruńska”, 280 z 2 XII 1888, s. 1 – przedruk z „Pielgrzymy” o przedstawieniach teatralnych, które nie odbyły się w Pelplinie w dniu 28 listopada 1888 roku z powodu utrudnień czynionych przez władze pruskie (miano odegrać sztuki: komedie „Takich więcej” i „Tatuś pozwolił”).

¹⁰⁰ *Kronika i Rozmaitości*, „Gazeta Toruńska”, 1 z 1 I 1889, s. 3 – informacja o sztukach, które miały być grane przez to towarzystwo w święto „Trzech Króli” w Chełmnie (komedia „Państwo Wachowie” Zygmunta Przybylskiego); „Gazeta Toruńska” występowała przeciwko dyskryminacji polskich teatrów amatorskich, zamieszczając m.in. spis teatrów amatorskich niemieckich – aktorom, którym pozwolono występować w strojach narodowych (teatry amatorskie polskie w Prusach Zachodnich (np. w Chełmnie) nie miały tego prawa – ich aktorzy nie mogli występować w strojach narodowych), patrz: Korespondencya „Gazety Toruńskiej”, „Gazeta Toruńska”, 83 z 10 IV 1889, s. 2.

¹⁰¹ *Kronika i Rozmaitości*, „Gazeta Toruńska”, 6 z 8 I 1889, s. 3 – informacja o sztukach, które miały być grane dnia 13 stycznia 1889 roku w Świeciu przez teatr amatorski Towarzystwa Przemysłowego (sztuki: „Wujaszka” i „Wesele na Prądniku”); *Kronika i Rozmaitości*, „Gazeta Toruńska”, 15 z 18 I 1889, s. 3; *Kronika i Rozmaitości*, „Gazeta Toruńska”, 21 z 25 I 1889, s. 3.

¹⁰² *Kronika i Rozmaitości*, „Gazeta Toruńska”, 43 z 21 II 1889, s. 4 – relacja o sztukach granych przez teatr amatorski w Lidzbarku w lutym 1888 roku (sztuki: „Szkoda wąsów”, „O Józję”).

¹⁰³ *Kronika i Rozmaitości*, „Gazeta Toruńska”, 96 z 26 IV 1889, s. 3 – miano odegrać 28 kwietnia 1889 roku sztuki: „Szewc arystokrata” i „Wiesław, czyli Wesele Krakowskie”; *Kronika i Rozmaitości*, „Gazeta Toruńska”, 112 z 15 V 1889, s. 3 – przedruk z „Pielgrzymy”.

¹⁰⁴ *Kronika i Rozmaitości*, „Gazeta Toruńska”, 277 z 29 XI 1890, s. 3 – towarzystwo to miało dać w najbliższych dniach w Toruniu 3 przedstawienia dotyczące męki i śmierci Jezusa Chrystusa; *Kronika i Rozmaitości*, „Gazeta Toruńska”, 278 z 30 XI 1890, s. 3.

¹⁰⁵ *Uroczystość Rocznicy założenia Towarzystwa Rolniczego w Pieniążkowie, obchodzona d. 14 Lutego 1867 r.*, „Piaś”, 8 z 21 II 1867, s. 1-3; *Sprawozdanie z obchodu rocznicy założenia Towarzystwa Gospodarczego w Pelplinie d. 8 Maja 1867*, „Piaś”, 20 z 16 V 1867, s. 13-14.

„Szewc z uczniem”¹⁰⁶. Z kolei podczas obchodów rocznicy założenia Towarzystwa Gospodarczego w Pelplinie teatr (prawdopodobnie) amatorski odegrał dwie sztuki Korzeniowskiego – „Pierwej Mama” oraz „Majster i Czeladnik”; odegranie tych sztuk poprzedził koncert muzyczny¹⁰⁷.

Artykuły dotyczące działalności polskiego ruchu teatralnego w Prusach Zachodnich były stosunkowo rzadko zamieszczane na łamach „Pielgrzyma”; z działalnością wspomnianą spotykamy się począwszy od numeru 1 tego pisma z 1870 roku. W numerze tym redakcja zamieściła obszerniejszą relację z przebiegu sztuki dramatycznej odegranej przez uczniów szkoły katolickiej w Luzynie pod Wejherowem na Kaszubach pod kierunkiem nauczyciela i wikarego¹⁰⁸. Sztuka ta składała się z dwóch aktów i posiadała charakter religijny¹⁰⁹.

Na łamach „Pielgrzyma” spotykamy się ponadto najczęściej z działalnością między innymi następujących teatrów polskich w Prusach Zachodnich: teatru amatorskiego w Kościerzynie (komedia Korzeniowskiego: „Naręczona” i „Okrężne”)¹¹⁰, teatru Towarzystwa „Ogniu” w Gdańsku¹¹¹, teatru amatorskiego w Pelplinie oraz teatru amatorskiego Towarzystwa św. Cecylii w Pelplinie¹¹²,

¹⁰⁶ *Uroczystość Rocznicy założenia Towarzystwa Rolniczego w Pieniążkowie, obchodzona d. 14 Lutego 1867 r.*, „Piast”, 8 z 21 II 1867, s. 1-3 – jak podano, sztuka „Stróż nocny” została przetłumaczona przez J. Bałacha. Nie zostali natomiast podani autorzy tych sztuk. W świetle przekazu w tym artykule obydwie sztuki bardzo podobały się publiczności.

¹⁰⁷ *Sprawozdanie z obchodu rocznicy założenia Tow. Gospodarczego w Pelplinie d. 8 Maja 1867*, „Piast”, 20 z 16 V 1867, s. 14: „W pierwszej odznaczyły się grą: panna Aniela St. i pani J. Druga lepiej się udała, bo też więcej była odpowiedzią stosunkom pelplińskim i dla ludu więcej zrozumiała. Zasługują na pochwałę za dobre odegranie: panna Bajer, która rolę szewcowej doskonale pojęła i oddała, panna Gołębiwska, która zyskała zasłużone poklaski za pięknie odegraną rolę Basi; przytem ob. Luterhofer, Szczeblewski młodszy, Rogalewski i Mańkowski odegrali także dobre swoje role, a mianowicie ob. Luterhofer w roli szewca Szaruckiego. Gra w ogóle wypadła tak korzystnie, że lepszego skutku nie można było sobie życzyć. [...] Zarząd przy tej sposobności składa wszystkim osobom, które do uświetnienia uroczystości się przyczyniły, a mianowicie biorącym udział w teatrze amatorskim, jak najszczerze podziękowanie”.

¹⁰⁸ *Nowiny ze świata*, „Pielgrzym”, 1 z 7 I 1870, s. 7-8.

¹⁰⁹ Tamże.

¹¹⁰ „Pielgrzym”, 15 z 22 II 1876, s. 4 – ogłoszenie o wystąpieniu teatru w Kościerzynie dnia 27 lutego 1876 roku.

¹¹¹ „Pielgrzym”, 40 z 10 IV 1877, s. 4-15 kwietnia 1877 – ogłoszenie: teatr ten miał wystawić w Gdańsku 15 kwietnia 1877 sztuki: „Piosnka Wujaszka” i „Łobzowanie”; „Pielgrzym”, 17 z 10 II 1881, s. 4 – ogłoszenie o wystawieniu następujących sztuk w Gdańsku w dniu 13 lutego 1881 roku: „Radey pana Rady” – komedia M. Bałuckiego, „Ulicznik warszawski” – A. Wieniawskiego, „Dziady Część III” A. Mickiewicza (deklamacja między pierwszą a drugą sztuką).

¹¹² „Pielgrzym”, 12 z 27 I 1881, s. 4 – ogłoszenie o występach teatru amatorskiego Towarzystwa św. Cecylii w Pelplinie dnia 30 stycznia 1881 roku, który wystawić miał

teatru w Świeciu¹¹³, teatru amatorskiego w Lubichowie¹¹⁴, teatru amatorskiego Towarzystwa Przemysłowców w Chełmnie¹¹⁵, teatru amatorskiego w Sztumie¹¹⁶, teatru w Starym targu¹¹⁷ i teatru w Wąbrzeźnie¹¹⁸.

Działalność teatralną w Prusach Zachodnich w drugiej połowie XIX wieku obok teatrów amatorskich prowadziły także różnego rodzaju towarzystwa. Z informacją dotyczącą działalności Towarzystwa „Ogniwo” w zakresie teatru spotykamy się w numerze 51 „Przyjaciela” z 1877 roku. Z zamieszczonego sprawozdania wynika, że towarzystwo to wykonało 3 przedstawienia teatralne: „I. «Łobzowanie»: «Po wystawie paryskiej», i II. «Łobzowanie», «Piosenka Wujaszka», «Berek zapieczętowany»; III. «Nowy Don Kiszot»”¹¹⁹.

sztuki: „Oryl” – komedia oraz „Pieniądz czy osoba?” – komedia, autor tej sztuki: Anna Karwat-Bardzka; „Pielgrzym”, 20 z 17 II 1881, s. 4 – ogłoszenie o odegraniu przez teatr amatorski w Pelplinie dnia 20 lutego 1881 roku następujących sztuk: „Majster i czeladnik” – komedia J. Korzeniowskiego oraz „Wesele na Prądniku” – obrazek ludowy, autor jak podano: A. Ł. (s. 4); „Pielgrzym”, 16 z 5 II 1884, s. 4 – ogłoszenie o planie wydania w Pelplinie przez teatr amatorski 10 lutego 1884 roku sztuk: „Teatr amatorski” – M. Bałuckiego, „Błązek opętany” – W.L. Anczyca; „Pielgrzym”, 16 z 5 II 1885, s. 4 – ogłoszenie o planach przedstawienia przez teatr amatorski w Pelplinie 8 lutego 1885 roku sztuk: „Polowanie na męża” M. Bałuckiego oraz „Piosenka wujaszka” – komedia J.A. hr. Fredry (syna).

¹¹³ Listy od przyjaciół Pielgrzyma. Świecie dnia 9. maja, „Pielgrzym”, 54 z 14 V 1881, s. 3 – poinformowano w notce informacyjnej o wydaniu w dniu 15 maja 1881 roku przez Towarzystwo Przemysłowców w Świeciu następujących sztuk: „Teatr amatorski” – M. Bałudzkiego i „Ulicznik Warszawski” – A. Wieniawskiego; „Pielgrzym”, 129 z 31 X 1885, s. 4 – ogłoszenie o planach wydania w dniu 8 listopada 1885 roku w Świeciu przedstawienia: „Teatr amatorski” oraz śpiewów koncertowych.

¹¹⁴ „Pielgrzym”, 94 z 20 VIII 1881, s. 4 – ogłoszenie o planowanych sztukach wydanych przez teatr amatorski w Lubichowie 4 września 1881 roku: „Łobzowanie” oraz śpiewy: „Dumka Ukraińska” i „Wojak”.

¹¹⁵ *Wiadomości potoczne*, „Pielgrzym”, 14 z 31 I 1884, s. 4 – teatr amatorski miał dać przedstawienie w Chełmnie jak poinformowano dnia 3 lutego 1884 roku.

¹¹⁶ „Pielgrzym”, 23 z 21 II 1884, s. 4 – ogłoszenie o planach przedstawienia przez teatr amatorski w Sztumie 24 lutego 1884 roku sztuk: „Podejrzana osoba” i „Janek z pod Ojcowa”; „Pielgrzym”, 13 z 29 I 1885, s. 4 – ogłoszenie o planach przedstawienia przez teatr amatorski w Sztumie 1 lutego 1885 roku sztuk: „Polowanie czyli Panicz w Beczce” oraz „Błązek opętany”.

¹¹⁷ „Pielgrzym”, 19 z 12 II 1885, s. 4 – ogłoszenie o planowanym wydaniu przedstawienia w dniu 14 lutego 1885 roku w Starym targu.

¹¹⁸ Listy od przyjaciół Pielgrzyma. Z naszych stron. Z pod Wąbrzeźna, 17. b.m., „Pielgrzym”, 137 z 19 XI 1885, s. 3 – poinformowano o wydaniu w dniu 15 listopada 1885 roku w Wąbrzeźnie przez teatr amatorski trzech sztuk: „kratochwilę w dwóch aktach. «Chłop milionowy», monodram i «Wesele na Prądniku» w 2 akt.” (s. 3). Wspomniany korespondent stwierdził, że ruch teatralny polski rozwija się bujnie w Wąbrzeźnie: „Widać ztąd, że u nas i duch polski i duch towarzyski się rozwija” (s. 3).

¹¹⁹ Listy do „Przyjaciela”, „Przyjaciel”, 51 z 20 XII 1877, s. 2 – w sprawozdaniu nie podano, kto był autorem wspomnianych sztuk teatralnych.

Z informacją dotyczącą działalności Towarzystwa św. Cecylii w Toruniu spotykamy się w numerze 5 „Przyjaciela” z 1878 roku. Wiadomość ta dotyczy planowanego przedstawienia teatralnego – chodziło tutaj o dwie sztuki: „Oryl” i „Polowanie na męża”¹²⁰.

Z informacją o działalności Towarzystwa Oświaty Ludowej w zakresie teatru spotykamy się w numerze 31 „Przyjaciela” z 1878 roku; redakcja zamieściła w wymienionym numerze pisma relację ze zorganizowania przez Towarzystwo Oświaty Ludowej teatru amatorskiego, który wystąpił w Radzynie w dniu 21 lipca 1878 roku, grając sztukę: „Wesele na Prądnik, obrazek ludowy ze śpiewami w dwóch odsłonach”¹²¹. Jak podano, sztuka ta była entuzjastycznie powitana przez publiczność polską¹²².

Działalność polskiego ruchu teatralnego w Prusach Zachodnich była stosunkowo rzadko prezentowana na łamach „Przyjaciela”, lecz częściej niż było to w przypadku ruchu muzycznego. Były to najczęściej ogłoszenia i relacje dotyczące wystawionych sztuk teatralnych¹²³. „Przyjaciel” zamieszczał również relacje z działalności Towarzystwa „Ognio” i Towarzystwa „Jedność” zaangażowanych w działalność teatralną¹²⁴.

¹²⁰ *Rozmaitości*, „Przyjaciel”, 5 z 31 I 1878, s. 3 – nie podano autorstwa sztuk.

¹²¹ Listy do „Przyjaciela”, „Przyjaciel”, 31 z 1 VIII 1878, s. 1 – nie podano autora sztuki.

¹²² Tamże.

¹²³ Listy do „Przyjaciela” Z. Brodnickiego, „Przyjaciel”, 5 z 1 II 1883, s. 1-2 – obszerna relacja z wystąpienia teatru amatorskiego w Brodnicy w dniu 21 stycznia 1883 roku jak podano wystawiono sztuki: „Po drodze”, „Łobzowanie”. W przedstawieniu obecne były pewne wątki patriotyczne – widoczne szczególnie jak podała redakcja przy sztuce: „Łobzowanie” (taniec „Krakowiak”); „Przyjaciel”, 4 z 24 I 1884, s. 4 – ogłoszenie o teatrze amatorskim w Golubiu, który 24 stycznia 1884 roku wystawić miał sztuki: „Mąż od biedy”, „Piosnka Wujaszka”; „Przyjaciel”, 39 z 24 IX 1885, s. 4 – ogłoszenie o wystawieniu przez teatr amatorski w Wąbrzeźnie w dniu 4 października 1885 roku sztuk: „Chłopi Arystokraci”, „Zosia druhna”, „Werbel domowy”; *Rozmaitości*, „Przyjaciel”, 46 z 10 VI 1887, s. 2 – relacja z przebiegu przedstawień danych przez scenę poznańską w Toruniu. Jak podano, grano sztuki: „Gęsi i Gąski” oraz „Wicek i Wacek”; „Przyjaciel”, 13 z 13 II 1890, s. 3 – ogłoszenie o przedstawieniu amatorskim (na cel dobroczynny) kółka amatorskiego w Toruniu w dniu 16 lutego 1890 roku; sztuki: „Tyran z miłości” (E. Gondineta), „Biały wachlarz” (Cz. Pieniążka), „Dożynki w 19 wieku” (L. Sosnowskiego).

¹²⁴ „Przyjaciel”, 1 z 4 I 1883, s. 2-3 – sprawozdanie za rok 1882 działalności Towarzystwa „Ognio”; Listy do „Przyjaciela”. Gdańsk, 31 stycznia, „Przyjaciel”, 6 z 8 II 1883, s. 1 – relacja ze sztuki teatralnej pt. „Stary piechur” w Gdańsku; „Przyjaciel”, 3 z 17 I 1884, s. 2-3 – artykuł bez tytułu, sprawozdanie towarzystwa za rok 1883; Roczne sprawozdanie towarzystwa wzajemnej pomocy „Jedność” w Gdańsku, „Przyjaciel”, 16 z 24 II 1887, s. 3 – sprawozdanie za rok 1886; *Roczne Sprawozdanie Towarzystwa Polsko katolickiego wzajemnej pomocy „Jedność” w Gdańsku*, „Przyjaciel”, 12 z 9 II 1888, s. 3 – sprawozdanie za rok 1887.

Summary

POLISH THEATRICAL LIFE IN WEST PRUSSIA IN THE YEARS 1850-1890
IN THE LIGHT OF POLISH POMERANIAN PRESS

The article deals with Polish theatrical life in West Prussia in the years 1850-1890 as reflected in the then Polish press on the above territories. The article depicts Polish theatrical life drawing on the resources found in such Polish magazines as, „Biedaczek”, „Nadwiślanin”, „Przyjaciół Ludu”, „Gazeta Toruńska”, „Piaś”, „Pielgrzym”, „Przyjaciół”. It is the author’s intention to familiarize the reader with and systemize the various issues concerning Polish theatrical movement. In the period under consideration theatrical life would thrive in such cities as Gdańsk, Sopot, Toruń, Elbląg, Grudziądz, Chełmno. In the early period, from 1860, Polish press in Pomerania would seldom mention Polish theatrical movement. Just like in the case of musical concerts, we can only sporadically come across announcements regarding the oncoming theatrical performances. It is „Gazeta Toruńska” that used to cover the subject under discussion most extensively. On the other hand, the issue would appear only occasionally in such magazines as „Biedaczka”, „Nadwiślanin”, „Przyjaciół Ludu” as well as in „Pielgrzym” and „Przyjaciół”.